

MESNEVÎ'NİN 16. BEYTİNİN MUHATABI KİM?

Abdülmuttalip İPEK*

*Bular sır remzidir deryâya sığmaz
Ki her söz zâhir ile çün bilinmez
(Salâhî-i Uşşâkî)*

Özet

Mevlânâ'nın neredeyse 15 yıllık gönül ve zihin mesaisinin mahsulü olan, altı defter ve yaklaşık yirmi altı bin beyit hacmindeki *Mesnevî-i Ma'nevî*, yazıldığı zamandan günümüze gelinceye kadar edebiyat, teoloji, felsefe, tarih gibi birçok alandan kimsenin ilgisine mazhar olmuş; eser hakkında tercüme, şerh, seçki, sözlük türünde pek çok çalışma yapılmıştır. Aşkın bir ruh hâli ve coşkunun bir vecdî remizlerle ifade edilişi mahiyetindeki beyitleri anlayabilmek için pek çok şerh yazılmış olmakla birlikte elan *Mesnevî*'yi anlama ve anlamlandırma çabası devam etmektedir. *Mesnevî*'nin mukaddimesi mahiyetinde olan ilk on sekiz beyitte insân-ı kâmil, ney metaforu ile dile getirildiği için "Neynâme" olarak da bilinen bu kısım, eserin özü ve özeti mesabesindedir. Bu nedenle tarihsel süreç içerisindeki *Mesnevî* çalışmalarında, eserin tamamına yapılan şerhler olduğu gibi sadece ilk on sekiz beytin şerhine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Nitekim bu makale de bu maksatla hazırlanmış bir çalışma olup bir proje kapsamında her beyti farklı bir araştırmacı tarafından şerh edilmesi planlanan ilk on sekiz beytin, on altıncı beytinin şerhini içermektedir. Makalede öncelikle on altıncı beyit günümüz Türkçesine aktarılmış, bu beyit hakkında şârihlerin değerlendirmelerine yer verilmiş daha sonra ise aynı beyit şerh edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, Şerh, 16. beyit.

WHO IS THE ADDRESSEE OF THE 16TH COUPLET OF THE MASNAVI?

Abstract

The *Mesnevî-i Ma'nevî*, a product of Mevlana's nearly 15 years of spiritual and intellectual labor, comprising six volumes and approximately twenty-six thousand couplets, has garnered attention from various fields such as literature, theology, philosophy, and history from the time it was written until today. Numerous works in the form of translations, commentaries, selections, and dictionaries have been produced on this masterpiece. Although many commentaries have been written to understand the couplets, which express a sublime state of mind and an exuberant ecstasy through symbols, efforts to comprehend and interpret the *Mesnevi* continue to this day. The first eighteen couplets, which serve as the introduction to the *Mesnevi* and are also known as the "Neyname" due to their metaphorical use of the reed (ney) to represent the concept of the perfect human being (insân-ı kâmil), are considered to be the essence and summary of the entire work. Therefore, there have been studies on not only commentaries on the entire *Mesnevî* but also commentaries focusing solely on these first eighteen couplets within the historical process of *Mesnevi* studies. This article is prepared with this aim in mind and is part of a project in which each of the first eighteen couplets is to be commented on by a different researcher, and it presents the commentary on the sixteenth couplet of these eighteen. In the article, firstly, the sixteenth couplet has been translated into modern Turkish, the evaluations of the commentators about this couplet have been included, and then it has been attempted to be commented on.

Keywords: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, Commentary, the 16th couplet.

*Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta abdulmuttalipek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6437-439X

Gönderilme Tarihi: 11 Kasım 2024
Kabul Tarihi: 5 Aralık 2024
Yayımlanma Tarihi: 17 Aralık 2024

Giriş

Lügat mânâsı “ikişer ikişer, ikili” olan mesnevî, edebî bir ıstılah olarak “*her beytin dizeleri kendi aralarında uyaklı, aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla yazılan uzun nazım biçimine denir*” (Dilçin, 2000, s. 167). Tıpkı gazel, kaside, müstezat yahut rûbai gibi bir nazım şekli olmakla birlikte mesnevî ismi Mevlânâ'nın meşhur eseri *Mesnevî-i Ma'nevî*'ye alem olmuştur. Bu nedenle “mesnevî” denilince nazım şeklinden ziyade Mevlânâ'nın söz konusu eseri akla gelmektedir.

İslamî inanç ve kültüre ilişkin pek çok düstûru bünyesinde barındıran, tasavvuf düşüncesinin en önemli eserleri arasında kabul edilen ve Anadolu coğrafyasında asırlardır okunup konuşulan dinî ve ahlakî kitaplar arasındaki *Mesnevî*, günümüzde de kıymetini koruyan ve ilgiye mazhar olan bir eserdir. 13. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eser, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (1207-1273), ney metaforu üzerinden ilahî aşkı ve istiğrak hâlindeki bir kalbin feryatlarını dile getirdiği bir eserdir. *Mesnevî*'nin bugün dahi itibar edilen bir metin olmasında, aşkın manevî hâllerinden gündelik meselelere varıncaya kadar geniş bir yelpazedeki pek çok hususun dile getirilmiş olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki “*Mesnevî, Mevlânâ'nın sistematik ve felsefî eseridir. Burada, o yalnız şair değil, bilhassa tasavvufî bir sistemi şiir lisaniyle ifade eden bir mütefekkiridir. Bundan dolayı Mesnevî'de şiir vasıta ve tefekkür gaye hâline gelmiş, o zaman didactique ve ahlâkî ihtiyaçlarla sanatı istediği gibi kullanmıştır*” (Çelebi, 1957, s. 63).

Kısaca “*Mesnevî*” adıyla şöhret kazanmış olan *Mesnevî-i Ma'nevî*, Farsça yazılmış olmasına rağmen, yazıldığı dönemden günümüze gelinceye dek Türkçe, Kazakça, Özbekçe, Almanca, İngilizce, Fransızca, Felemenkçe, İtalyanca, Urduca, Çince, Japonca ve daha pek çok farklı dile tamamen yahut kısmen tercüme edilerek birçok kültüre ulaşmış; felsefî ve fikrî mânâda geniş halk kitlelerine hayatın anlamını idrâk etme ve ruhî tekâmülü sağlama yolunda rehber olmuştur (Çelik, 2002, s. 71-93).

Kendisine *Kur'ân-ı Kerîm* ve Hz. Peygamber'in hadislerini kılavuz edindiğini söyleyen Mevlânâ, *Mesnevî*'de İslam'ın temel öğretilerini ve tasavvufî kavramları bu kaynaklara dayandırarak işler.¹ Aşk ve hakikat arayışını, insan varlığına ilişkin ontolojik değerlendirmeleri anlattığı beyitlerde kullanılan kimi kelime, mefhum ve remizler ise izaha muhtaçtır. Zira diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Mevlânâ

¹ Nitekim meşhur bir rubaîsinde Mevlânâ şöyle der:

من بنده قرآنم اگر جان دارم	Yaşadığım sürece, Kur'an'ın kulu, kölesiyim.
من خاک ره محمد مختارم	Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım.
گر نقل کند جز این کس از گفتارم	Sözlerimden, bundan başka bir şey nakleden olursa,
بیزارم از او وز این سخن بیزارم	Ben o nakledenden de o sözden de şikâyetçiyim. (Sarioğlu, 2015, s. 184).

da *Mesnevî*'deki pek çok beyitte metaforlarla konuşmaktadır. Eserin henüz ilk beytinden başlayarak sonraki beyitlerde de devam eden ve insân-ı kâmilî ifade etmek üzere kullanılmış olan “ney metaforu” bunun en belirgin örneğidir. Üstelik bu sembolik ifade biçimi sadece *Mesnevî* için geçerli olmayıp tasavvufî mahiyetteki tüm eserlerde karşımıza çıkmaktadır. “*Sufiler tasavvufî tecrübeyi yorumlamak için başka çıkar yol bulamadıklarından ötürü sembolik üslubu benimserler. Cezbe halinde keşfedilen sonsuzun bilgisinin sun'î bir gizleyişe hiç mi hiç ihtiyacı yoktur; ancak bu bilgi, duyulur âlemin, eksik olmasına rağmen, yüzeyde görüldüğünden daha derin bir anlam telkin edip ortaya koyabilen örnek ve remizleri ile ifade edilebilir. 'Ârifler', diyor İbnu'l-Arabî, 'duygularını başkalarına nakledemezler. Ancak onları, benzeri şeyleri tecrübeye başlayanlara sembolik olarak anlatabilirler.' Her sûfinin ne türlü bir sembolizmi tercih edeceği, onun mizaç ve şahsiyetine bağlıdır*” (Nicholson, 1978, s. 88). Mevlânâ da *Mesnevî*'sinde “ney sembolizmi”ni tercih etmiştir. İşte tasavvufî metinler söz konusu olduğunda, bu remizlerle yüklü metaforik söyleyişi anlamlandırabilmek maksadıyla pek çok şerh kaleme alınmıştır. Öyle ki *Mesnevî-i Ma'nevî* de bu mahiyetteki eserlerden birisi olup İslam dünyasında en çok şerh yazılan eserlerin başında gelmektedir (Çelik, 2002, s. 71).²

16. Beyit ve *Mesnevî* Şerhlerinde Bu Beyte İlişkin Değerlendirmeler

Rûzhâ ger reft gû rev bâk nîst
Tû bimân ey ân ki çün tû pâk nîst

Günler geçtiyse, geçip gitsin; korkumuz yok. Ey temizlikte nazîri olmayan, hemen sen kal. (İzbudak, 1995, s. 2)

XVI. yüzyıl Mevlevî şairlerinden Yûsuf-ı Sîneçâk (ö. 1546/47) tarafından yazılan *Cezîre-i Mesnevî*'nin mensur şerhi olan ve Şeyh Gâlib (1757-1799) tarafından şerhi yapılan *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'de, beyitte geçen kelimelere şu şekilde mânâ verilmiştir: “*روزها günler, رفت اگر eğer gitti ise, رو گى gitsin, گى lafzı emr-i hâzıra dâhil oldukda emr-i gâ'ib ve nehy-i hâzıra dâhil oldukda nehy-i gâ'ib eder. Pes lafz-ı رو ra'nın fethiyle رفتن masdarından emr-i hâzır olup git demek ma'nâsına iken گى lafzı dâhil oldukda gitsin demek olur. ہاى باک نیست hayf u hatar yokdur, gitsin gidebildiği kadar, تو بمان sen kal, ای آنکه ey ol zât ki ma'sûk murâddır, چون تو پاک نیست sencileyin pâk ve münezzeh yokdur. Ya'nî matlûb senin bekâ-yı bî-zevâlidir*” (Karabey, Vanlıoğlu ve Atalay, 1996, s. 32).

² Bu çerçevede kaleme alınmış şerhler hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bk. Güleç, 2006, s. 135-154; Demirel, 2009; Özdemir, 2016, s. 461-502, Avşar, Z., Özdemir, M. ve Uçar, A., 2023.

Mesnevî şerhlerinde, beytin birinci mısraına dair tespit ve değerlendirmeler büyük oranda benzerlik arz etmekte olup şerhlerin genelinde bu mısra ile Mevlânâ'nın gündüzlerin, günlerin ve ömrün gaflet ile geçip gitmesine yahut hevâ ve heves ile hebâ olmasına işaret ettiği belirtilmektedir.

Beytin ikinci mısraında ise geçip giden vakte karşılık kalıcı olması istenen, kendisine hitap edilen bir kimse vardır. Temizlikte eşi ve benzeri olmadığı söylenen ve Farsça ikinci tekil şahıs zamiri “tû” ile işaret olunan bu kişinin kim olduğu hususunda *Mesnevî* şerhlerinde farklı değerlendirmeler söz konusudur. Şerhlerde “tû/sen” zamiri ile kastolunanın:

1. Kâdir-i Mutlak olan Cenâb-ı Hak
2. Şems-i Tebrizî,
3. Hüsameddin Çelebi
4. Genel mânâda bir sâlik, mürşid-i kâmil yahut ârif-i billâh

olduğuna dair değerlendirmeler mevcuttur.

Mesnevî-i Ma'nevî'nin, Anadolu sahasındaki Türkçe ilk tam şerhi olan ve Şem'î Şem'ullâh (öl. 1602-1603) tarafından yapılmış şerhte, “sen kal” diyerek seslenilenin Şems-i Tebrizî olduğu söylenmektedir: “...*sen kal ey şol kimse ki sencileyin pâk yokdur hitâbı Şems-i Tebrizî hazretlerinedür ki şimdi âlemde senün misl ü nazîrün yokdur diyü medh eyler farzâ eger âlemde mürşid kalmadı ise sen kalduğun yeter zîrâ senün irşâdun cemî-i âleme kâfi vü şâmildür*” (Dağlar, 2009, s. 225).

Mesnevî'nin tamamına yapılmış ikinci Türkçe şerh olan ve İsmail Rusûhî-yi Ankaravî (öl. 1631) tarafından şerh edildiği için kısaca “Ankaravî Şerhi” olarak da tesmiye olunan “*Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif*”te ise beyit şu şekilde şerh edilmiştir: “*Günler eğer girdise ve eyyâmumızı hevâ vü heves zâyî itdise ol günler gitdigine bâk yokdur sen kal ey mürşid-i kâmil ki senün gibi pâk yokdur senün terbiyye ve himmetün sebebiyle bize tedârik-i mâfat ve telâhuk-ı zâyîât mümkündür tû bümân hitâbı Cenâb-ı Hakka dahî olsa câyizdür ve lâkin şol bir hüsn ta'bir itmekle ki senün inâyet ü ihsânun kalsun ey şol hâlık-ı kevn ü mekân ki senün gibi pâk ü subhân yokdur...*” (Tanyıldız, 2010, s. 235).

Dolayısıyla Ankaravî “sen kal” diye hitap olunanın mürşid-i kâmil olmakla birlikte bu hitap ile “Cenab-ı Hak” kastolunmuş dahi olsa bunda bir beis yoktur diyerek her iki mânâyı da uygun görmektedir. Nitekim bir diğer *Mesnevî* şârihi Ahmed Avnî Konuk (öl. 1938), “sen kal” hitabının “ma'sûk-ı hakîkî olan Hakk”a yönelik olduğunu söyler: “*Sen kal!*” hitâbı, *ma'sûk-ı hakîkî olan Hakk'adır ve bundan murâd, sıfât ve esmân ile bu âlem-i kevnde mütecellî olarak sen kal! Zîrâ benim varlığım ve geçen günlerim mevhûm ve i'tibâridir, demek olur. Zîrâ ârifin nazarında eşyâda sıfât ve esmâsıyla zâhir olan Hakk'ın vücûd-i hakîkîsidir ve âlem-i kevn ve cismâniyyet hayâldir*” (Konuk, 2006, s. 85-86).

Mesnevî şârihlerinden İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1725) ise *Mesnevî*'nin diğer beyitlerini ayrı ayrı ele alıp beyitlerin şerhini yaparken ilk 18 beytin 15. ve 16. beyitlerini birlikte değerlendirmiştir. Bir önceki beyitte günlerin hasret, özlem ve

gamla uzayıp gitmesine sebep olarak Şems-i Tebrizî'yi (öl. 1247?) ve onun ayrılığını gerekçe gösterdikten sonra "sen kal" diyerek seslenilenin Mevlânâ'nın yakın dostu ve sırdaşı Hüsameddin Çelebi (1225-1284) olduğunu söylemektedir: "*Şems-i Tebrizî'ye yakınlık ve sohbet kadehinden halleneli beri günlerimiz şevk ve aşk gamıyla geçti. Ateş, hararet ve eritenlere yoldaş ve dost oldu. Günlerimiz aşk gamıyla geçtiyse geçsin. Günlerin geçtiğini kayırmak yoktur; zira ol dahi araz makulesindedir. Araz olan fani ve yok olucudur. Fani ve yok olucu olan ise sohbe, münasebet ve irtibata layık değildir. Onun için bazı büyükler 'Sen zaman ve mekâna bağlı olma' demişlerdir. Sen kal, ey şeyh Hüsameddin ki, senin gibi gönlü pak, istekli ve farklı ve sohbe layık aziz yoktur. Yani kastedilen, senin günlerinin kederinin varlığı değildir. Zira günlerin sensiz bir kaidesi yok ve belki gailisi çok...*" (Bursevî, 2012, s. 63).

Bursevî geçip giden günleri fânî ve yok olmaya mahkûm olması nedeniyle araz³ olarak değerlendirip ona bir anlam atfetmezken beyitte günlerin Hüsameddin Çelebi olmadan geçmesine hayıflanıldığına, onsuz geçen günlerin bir mânâsının olmadığına dikkat çekmektedir.

Son dönem şârihlerinden Tâhirü'l-Mevlevî'ye (1877-1951) göre ise beytin muhatabı geçip giden günlere teessüf eden insân-ı kâmilidir: "*Ömrünün kısm-ı küllisini boşa geçirmiş, bir taraftan da ma'rifet zevkinden nasip alamamış olmasına teessüf edenlere teselli vermek için Hazret-i Mevlânâ buyuruyor ki hayatın birçok günü geçip gittiye, olan oldu, biten bitti. Geçmişe teessüf etmenin faydası yoktur. Hâli, nazar-ı dikkate almalı, kâmil bir mürşidin elini tutmalıdır. Geçen günlerin hiçe inkılâb etmesi ehemmiyetli bir şey değildir. Mürşid-i kâmil ve onun nazar-ı terbiyesi var olsun. O sâyede matlûb husûle gelir*" (Güzelyüz, A., Atalay, M., Turgut, K., 2018, s. 131).

Tâhirü'l-Mevlevî muhatabını tayin ederek sözünü söyledikten sonra diğer şârihlerde pek tesadüf edilmeyen bir noktaya, maziye bakarak ümitsizliğe kapılmamak gerektiğine hâlde ve istikbalde çalışmak gerektiğine işaret etmektedir. Yermük Muharebesi'nde Hâlid bin Velid kumandasındaki İslam ordusunun karşısında yer alan Rum kumandanlarından General Yorgi'yi Hâlid bin Velid'in feyizli nazarının muvahhidlik derecesine getirdikten sonra onu şahadet rütbesine erıştirdiğini yine Hz. Peygamber zamanında Medîne'de Usayrim isimindeki birisine Uhud Muhaberesi esnasında Allah'ın hidayetinin erıştiğini, Peygamber'in huzurunda Müslüman olduktan sonra şehit düştüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla "sen kal" hitabıyla kasdolunanın insân-ı kâmil olduğunu belirten Tâhirü'l-Mevlevî'nin beyti şerh ederken farklı bir bağlamdan hareket ettiği görülmektedir.

³ Hem felsefe hem de teoloji (kelam) alanına ilişkin bir ıstılah olan "araz" yahut Türkçe karşılığı ile "ilinek": "*Genel olarak bağımsız ya da kendinden kaim bir var oluşu olmayan ancak ve ancak bir tözde var olabilen özellik ya da nitelik; zorunlu ya da sürekli olmaksızın ortaya çıkabilen özellik*" anlamındadır (Cevizci, 1999: 458). Ayrıntılı bilgi ve kelamcılarının bu kavram hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri için ayrıca bk. Cevizci, 1999, s. 458 ve Yavuz, 1991, s. 337-342.

Bir diğer yakın dönem *Mesnevî* şârihi olan Şefik Can (1909-2005) ise bu beyti: “Günler geçip gitti ise varsın geçsin. Gam yeme, onlara de ki: Geçin, gidin... Sizin gidişlerinizden bizim korkumuz yoktur. Ey mübarek, ey temiz dost! Sen kal, sen var ol” şeklinde tercüme ettikten sonra: “Mübarek ve tertemiz dost sözünden bazı şârihler, insân-ı kâmilî, mürşidi kastedmişlerdir. Bazıları da Cenâb-ı Hakk’ı düşünmüşlerdir” (Can, 2008, s. 14) derken muhatabın kimliği hususunda Ankaravî gibi düşünmektedir.

Derviş Muhammed Şifâyî Dede (1606-1673) “*tudan murâd ârif-i billâhdur ya’nî lâzım olan ârifün eteğine yapışmakdur maslahat ârifün sözün tutmağıla olur âh vâh ile gam ile olmaz devlet anun ki ârif sözün tuta*” (Özdemir, 2016, s. 90) şeklinde yorumladığı beyitte “tû” zamiri ile kasdolunanın ârif kimse olduğunu bildirmiştir.

Bayramî-Melâmî geleneğe mensup 17. yy. şârihi Sarı Abdullah Efendi (1584-1660) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* isimli şerhinde, bu beyti yorumlayan şârihlerin büyük kısmının “ân” lafzını Farsça işaret ismi olarak aldıklarını ve “rûzhâ” ipucuyla “ân” lafzına Arapça olarak mânâ vermeyi akıl etmediklerini söylemektedir. Buna göre beyitte “birbirini aralıksız takip eden ânlardan oluşan günler aşk ateşinin yanırlarına yoldaş olduğundan zamanın değişiminden haberdar bile olmadık” denilmektedir (Brehmer, 2020, s. 148). Dolayısıyla Sarı Abdullah Efendi beyti, tıpkı Bursevî gibi 15. beyit ile beraber değerlendirilmekle birlikte ondan farklı olarak “tû” zamiri üzerinden değil “ân” sözcüğü üzerinden “zaman bakımından” ele almakta ve yorumlamaktadır. Bu çerçevede Ahmed Ateş ise “tû” zamirine değil “ân”a işaret ederek: “Burada muhatab olan ‘ân’a, tasavvuftaki ân veya insân-ı kâmil mânâsını vermek için yapılan cehitler yersizdir. Çünkü burada ‘ân’ ile ‘zamân’ kastedilmesi imkânsızdır ve bu takdirde ona verilen sıfatlar yersiz olurdu” (Ateş, 1953, s. 50) dedikten sonra ‘ân’ ile sadece Mevlânâ’nın temiz aşkının kastedildiğini söyler. Erkan Türkmen de “Tanrı’ya âşık olan kişi için ömrün tükenmesi ve zamanın geçip gitmesi kaygı verici değildir. Yeter ki O’nun sevgisi gönlü terk etmesin.” (Türkmen, 2007, s. 22-23) diyerek Tanrı aşkına ve kalbinde Tanrı aşkını taşıyan kimseye işaret etmektedir.

16. Beytin Şerhi ve Bu Beytin Muhatabına Dair

Mevlânâ, “fâtihü’l-ebîyât” (Yalap, 2023, s. 213-216) olarak nitelendirilen *Mesnevî*’nin 16. beytinde: “Eğer günler gitti ise de ki git, korku yoktur (varsın gitsin); sen kal ey o kimse ki senin gibi pâk (temiz) yoktur.” demektedir.

Akıl, idrak ve ruh sahibi olan yaratılmışların en şerefli mesabesindeki insan için varlık âlemi ve varoluş süreci büyük bir hikmete mebni olup ona akıl, idrak ve ruh penceresinden bakacağı eşsiz bir hayat manzarası lütfedilmiştir. Ancak elbette ki bu manzara durağan değildir. Mevsimlerin gelip geçmesi ile nasıl ki tabiatta birtakım değişiklikler ortaya çıkmakta ise ömür mevsiminde de günler benzer şekilde birbirini takip etmekte ve geçip gitmektedir. Şu hâlde mühim olan “geçip giden vaktin” nasıl değerlendirildiği yahut hakkıyla değerlendirilip değerlendirilemediğidir. An, vakit, zaman, ömür ve nihayetinde hayat; insanın en

değerli sermayesidir. Zira bu sermayenin artırılması insan elinde değildir. Öyleyse mevcut olanı iktisatlı kullanmak, vaktin hakkını vermek icap eder. Ubudiyet boyutuyla “eğer vakitler Allah’a kulluk içinde, ibadet ve taat içinde değerlendirildiyse üzüntüye ve korkuya gerek yoktur. Çünkü bu kayıp değildir. Kaybedilen zaman kulluktan uzak geçirilen zamandır” (Tek, 2014, s.191). Sûfilerin vakte ilişkin önemli tespitleri vardır. Örneğin “ibnü’l-vakt” terkihi hem tasavvufî hem de felsefî mânâyı haizdir. Lügat mânâsı itibarıyla “vaktin oğlu” anlamına gelen bu terkip ile sûfiler her vakit içinde o vakitte işlenmesi en hayırlı olan şeyle meşgul olmayı, o vakit içinde kendisinden istenen görevi yerine getirme mânâsını kastederler (Kuşeyrî, 2003, s. 148). Vakti iyi değerlendirebilmek; anın çoğalması, zamanın genişlemesi, buut kazanması anlamına gelir. “Zamanın bânını” yahut “zamanın aslı” da denilen bu zaman dilimi, ezel ve ebedi bütünüyle içine alan bu iki zamanın birleştiği bir an olup bu sürekli ve aralıksız vakte sûfî tabiriyle “ân-ı dâim” denir (Erginli, 2006, s. 112). “Niyazî-i Mısri’ye göre sûfî, ibnü’l-vakt olmalıdır. Yani vaktini kaybetmemeli, geçmişe üzülmeyle, geleceği düşünmeyle, şimdiki içinde olduğu anı zayı etmemelidir. Çünkü geleceği düşünmek ihtirastır. Vaktini, o vakte uygun teveccühte kalbi tasfiyede ve tefekkürde geçirmelidir” (Aşkar, 1998, s. 337). Dolayısıyla “ân”ı tecrübe ederek geçmişin esef ve özleminden yahut gelecek kaygısından azat olan sûfilerin düşüncesiyle Mevlânâ’nın “Eğer günler gitti ise de ki git, korku yoktur (varsın gitsin)” ifadesi aynı düşüncenin tezahürüdür. Bu açıdan bakıldığında Mevlânâ’nın “günler geçip gitti ise bırak gitsin!” şeklindeki telkinini ve bu telkindeki muhatabı iki şekilde düşünmek mümkündür:

Birincisi: Zamanın kaçınılmaz olarak geçip gitmesi, tükenmesine karşılık gitmeyen, tükenmeyen “ân”da dâim olan “ân-ı dâim”i yaşayan kimse yahut zât.

İkincisi: “ân”ı hakkıyla idrâk etmesi dolayısıyla vaktin oğlu “ibnü’l-vakt” olan hatta vakte tasarruf etme yetkisi dolayısıyla vaktin babası konumuna yükselen, “ebu’l-vakt” olan kimse yahut zât.

Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*’nin 16. beytinin ilk mısrasında geçip giden bu günlere atıfta bulunmakta; fakat “geçip gittiyse bırak gitsin yahut varsın gitsin” diyerek söz konusu günlerin geçip gitmesine hayıflanılmaması gerektiğini söylemektedir. Bir önceki beyitte günleri gamla, yanıp yakılarak geçen insanın üzüntüsüne ortak olan Mevlânâ, bu durumun bir ehemmiyetinin olmadığını belirtmekte ve tıpkı tabiat kanunu gibi insan ömründeki keder ve ıstırapın da geçici olduğuna işaret etmektedir. Rahmân Sûresi’nde *كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ*⁴ âyeti ile Allah’ın yaratma sıfatına ve onun tecellilerinin sürekli oluşuna dikkat buyrulmaktadır. O’nun her an bir şe’n hâlinde oluşu dolayısıyla kâinatta ve varlıkta durağanlık yoktur. Dolayısıyla gün, hafta, yıl ve mevsimin değişkenliği bu ilahî nizam gereğidir. Aynı örnekten hareketle nasıl ki daimî ve ebedî bir ilkbahar yahut sonbahar mevsiminden söz etmek mümkün değilse daimî ve ebedî bir keder ve neşeden söz etmek de mümkün değildir. Bu nedenle ilk mısradaki “geçip gitsin yahut bırak gitsin”

⁴ Ayetin tamamı *يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ* şeklinde olup ayette: “Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O’ndan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.” (er-Rahmân 55/29) buyrulmaktadır.

nasihati hem tabiattaki bu devingenliğe hem de değişim ve dönüşümün kaçınılmaz olmasına işaret etmekte ve böylece “Allah’ın merhamet ve muhabbeti hatırlanınca kederlere ve günlerin geçip gitmesine asla ehemmiyet verilmemesi hatta gülünmesi, mutlu olunması gerektiği nasihat dinlemeye kabiliyeti olanlara müjdelenmektedir” (Abidin Paşa, 2007, s. 23). Zamanın geçip gitmesinden ziyade nasıl, hangi meşguliyetle ve kimlerle geçtiği önem arz etmektedir. Nitekim Asr Sûresi’nde bu hakikate işaret edilir: “Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”⁵ Dolayısıyla vaktin idrakinde olan “Tanrı’ya âşık kişi için ömrün tükenmesi ve zamanın geçip gitmesi kaygı verici değildir” (Türkmen, 2007, s. 22).

Yukarıda “16. Beyit ve Mesnevî Şerhlerinde Bu Beyte İlişkin Değerlendirmeler” başlığı altında da değinildiği üzere bu beyit ile ilgili olarak Mesnevî şerhlerindeki yorum farkı beytin ikinci mısraında karşımıza çıkmaktadır. Zira ikinci mısradan kaynaklı, beytin muhatabının kim olduğu noktasında farklı değerlendirmeler söz konusudur. Farsça ifadesi ile:

تو بمان ای آن که چون تو پاک نیست

“Tû bimân ey ân ki çün tû pâk nîst”

derken konunun düğümlendiği nokta Mevlânâ’nın kalmasını murâd ettiği şeyin ne olduğudur. Mevlânâ “tû bimân/sen kal” derken:

- Ma’şûk-ı hakîkî ve kâdir-i mutlak olan Hakk’ı mı,
- Ney metaforu ile ilk beyitten itibaren hikâyesini anlattığı insân-ı kâmil mi,
- Zayi olan yahut geçip giden zamana karşılık tükenmeyen, ân-ı dâimde sabit kadem olan ibnû’l vakti mi,
- Zamana tasarruf edebilme istidadına sahip ebu’l-vakt olan mürşid-i kâmil mi,
- Mevlânâ’nın gönül deryasının coşup taşmasına neden olan Şems-i Tebrîzî’yi mi,
- Müridi, halifesi ve hemdemi olan ve gayb hazinelerinin anahtarı Mesnevî’nin ortaya çıkmasını sağlayan Hüsameddin Çelebi’yi mi,
- Yoksa Mevlânâ’nın temiz aşkını yahut vecd hâlindeki muayyen bir ‘ân’ı veya hâl ve makamı mı ifade etmektedir?

Bunlar arasında Mesnevî şerhlerinde şârihlerin büyük oranda ittifak ettikleri iki mânâ dikkat çekmektedir:

- 1) İnsân-ı kâmil ve insân-ı kâmil timsali olan Şems-i Tebrîzî yahut Hüsametdin Çelebi,
- 2) Ma’şûk-ı hakîkî ve kâdir-i mutlak olan Cenâb-ı Hakk.

Mademki ilk on sekiz beyit Mesnevî’nin özü ve mukaddimesi mahiyetindedir o hâlde ilk on sekiz beyti kendi içerisinde değerlendirmek icap eder. İlk on sekiz beytin kompozisyonu göz önünde bulundurulduğunda, 1. ila 7. beyitlerde duygu

⁵ el-Asr 103/1-3.

ve düşüncenin insân-ı kâmilî temsil etmek üzere “ney”in dilinden, birinci tekil şahıs ağzıyla ifade edilmesi söz konusudur. 8. ila 13. beyitlerde neyin hikâyesi üçüncü tekil şahıs ağzıyla anlatılmaktadır. 14. beyitte “bu akıl” ve “dil” derken genel mânâda insana işaret edildikten sonra ise 15. beyitle beraber birinci çoğul şahıs ağzından hikâyenin dile getirildiği görülmektedir. İlk beyitte: “*Dinle bu neyi ki nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor?*” diyerek metaforik bir söyleyişle insân-ı kâmil dilinden, onun yerine konuşan ney, on sekizinci beyte geldiğinde yine insân-ı kâmil dilinden konuş(turul)makta ve “*Ham (kimse) pişkinin hâliinden anlamaz, öyle ise sözü kısa kesmelidir vesselam*” diyerek mânâ ve üslup bakımından ilk beyitteki söyleyişe rücu etmektedir. Bu iki beyit arasındaki beyitlerde (2-17) belirli bir kompozisyon gözetildiği göz önünde bulundurulduğunda on altıncı beyitte “*sen kal!*” diyerek seslenilen kimsenin yahut sen zamiri ile işaret olunanın “insân-ı kâmil” olması daha makul görünmektedir. Yapısal açıdan bakıldığında da “tû bimân ey ân ki” ifadesinde, “tû” Farsça ikinci tekil şahıs zamiri olduğundan sonrasında gelen işaret zamirinin (ân) öncesindeki şahıs zamiri “tû”ya yani ney ile temsil olunan insân-ı kâmile delalet ettiğini söylemek hem bağlam hem ilk on sekiz beytin kompozisyon bütünlüğü hem de yapısal açıdan daha uygundur.

Bu çerçevede “tû” zamirinin işaret ettiği insân-ı kâmilî daha müşahhas hâle getirerek kasdolunanın Hüsameddin Çelebi olduğunu söylemek mümkündür. Daha evvel zikrolunduğu üzere Şem’î Şem’ullâh tarafından yapılmış şerhte, “sen kal” diyerek seslenilenin Şems-i Tebrizî olduğu söylenmektedir. Her ne kadar *Mesnevî*’nin yazılmasında, Şems’in ortadan kayboluşu ile bu ayrılığın Mevlânâ’nın gönül âleminde uyandırdığı manevî boşluğun müessir olduğunu söylemek mümkünse de Şems’in ortadan kaybolma tarihinin ittifakla 1247-48 olduğu (Fürûzanfer, 1963, s. 107) buna karşılık *Mesnevî*’nin birinci defterinin 1259-1263 yılları arasında tamamlandığı (Fürûzanfer, 1963, s. 212), dolayısıyla ilk defterin yazımına 1259 senesinde başladığı göz önünde bulundurulduğunda Şems’in ortadan kaybolmasının üzerinden on yılı aşkın bir zaman geçmiştir; bu nedenle Şems’e sen kal diye hitapta bulunulması makul görünmemektedir. Nitekim Bursevî de şerhinde: “*Pes hitâb-ı to mezkûr Şeyh Hüsâmeddin’e müteveccih olur. Zira Kitâb-ı Mesnevî’de Hazret-i Mevlânâ’nın her yerde muhâtabı odur. Şems-i Tebrizî değildir*” (Bursevî, 2006, s. 135) diyerek kast olunanın Hüsâmeddin Çelebi olduğuna işaret etmektedir.

Beyti, ikinci mânâda yani ma’şûk-ı hakîkî olan Cenâb-ı Hak bağlamında ele alacak olursak elbette tasavvufî mahiyetli bir eser olan, ledünnî hakikatleri, tevhid düşüncesini, ilahî sırları dile getirdiği söylenen bu eserde “tû bimân” hitabı ile pâk ve sübhân olan Allah murad edilmiş olabilir. Bununla birlikte sen kal tabirini, ezeli ve ebedî olduğu âşikâr ve ayan olan yaratıcı için kullanmak O’nun “el-Bâkî” ismine atıfta bulunmanın dışında anlamlı değildir. Allah’ın zâtî sıfatlarından olup O’nun varlığının başlangıcının bulunmadığını, yaratılmamış olduğunu ve ezeli oluşunu ifade eden “kîdem” sıfatı ile yine O’nun ölümsüz ve ebedî oluşunu ifade eden “bekâ” sıfatı sûfi şairlerin işledikleri konulardandır. Ancak yine *Mesnevî*’de: “*Bizim Mesnevî’imiz vahdet dükkâmıdır, orada Allah’dan başka ne görürsen o,*

puttur” (Can, 2006, s. 377) diyen Mevlânâ'nın bu hakikate dolaylı yoldan “sen kal” hitabıyla dikkat çekmek istediği söylenebilir.

Sonuç

Yaklaşık yedi asırdır özellikle İslam dünyasında vücuda getirilmiş ilmî ve irfânî eserlere ilham veren, felsefesi tüm Dünya toplumlarını etkilemiş olmakla birlikte etkisi hâlâ devam eden *Mesnevî*, tasavvuf edebiyatının en eşsiz eserlerindedir. Eserin “saykalü'l-ervâh” (ruhların cilası), “keşşâfü'l-Kur'ân” (Kur'ân hakikatlerini açığa çıkaran) yahut “mağz-ı Kur'ân” (Kur'ân'ın ruhu) gibi isimlerle anılması ona atfedilen değerın göstergesidir. Zikrolunan değeri ve remizlerle yüklü anlatımı dolayısıyla yazıldığı dönemden başlayarak bu eseri anlama ve anlamlandırma gayreti içerisine girilmiş ve bu amaçla gerek eserin tamamına gerek özü ve özeti addedilen ilk on sekiz beytine yönelik pek çok şerh çalışması yapılmıştır. Bu makale de bu maksatla hazırlanmış bir çalışma olup bir proje kapsamında her beyti farklı bir araştırmacı tarafından şerh edilmesi planlanan ilk on sekiz beytin, on altıncı beytinin şerhini içermektedir. Makalede öncelikle on altıncı beyit günümüz Türkçesine aktarılmış, bu beyit hakkında şârihlerin değerlendirmelerine yer verilmiş daha sonra ise aynı beyit tarafımızca şerh edilmeye çalışılmıştır. On altıncı beyitte hitap olunan kişinin kim olduğunu anlamaya yönelik bu çalışmada on altıncı beytin ikinci mısraındaki “tû bimân/sen kal” hitabıyla işaret olunan kişinin: *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde Mevlânâ'nın ney metaforu üzerinden insân-ı kâmil lisanı ile konuşması, bu hacimli eserin telif edilmesine Hüsameddin Çelebi'nin vesile olması ile *Mesnevî*'nin pek çok yerinde muhatabın yine Hüsameddin Çelebi olması ve yukarıda zikrolunan diğer gerekçelerle “insân-ı kâmil” olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abidin Paşa. (2007). *Mesnevî Şerhi (Cilt 1)*. (M. S. Karaçorlu, Sad.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Aşkar, M. (1998). *Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ateş, A. (1953). *Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Mânası*. 60. Doğum Yılı Münasebeti ile Fuad Köprülü Armağanı, Ankara: DTCF Yayınları, 37-50.
- Avşar, Z., Özdemir, M. ve Uçar, A. (Ed.). (2023). *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Brehmer, A. A. (2020). *Sarı Abdullah Efendi-Mesnevî'nin Parlak Cevherleri (İlk On Sekiz Beyit Şerhi)*. İstanbul: H Yayınları.
- Bursevî, İ. H. (2006). *Rûhü'l-Mesnevî (Mesnevî'nin İlk 748 Beytinin Şerhi)*. (İ. Güleç, Yay. haz.). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Bursevî, İ. H. (2012). *Mesnevinin Ruhu*, (S. Ak, Yay. haz.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Can, Ş. (2006). *Mevlâna (Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Can, Ş. (2008). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi (Birinci Cilt)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çelebi, A. H. (1957). *Mevlânâ ve Mevlevilik*. İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Çelik, İ. (2002). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 19, 71-93.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Demirel, Ş. (2009). *Dinle Neyden (Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri)*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Dervîş Muhammed Şifâyî (2016). *Mesnevî Şerhi (Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar)*. (M. Özdemir, Yay. haz.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Dilçin, C. (2000). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erginli, Z. (Ed.). (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Fürûzanfer, B. (1963). *Mevlâna Celâleddin*. (F. N. Uzluk, Çev.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Güleç, İ. (2006). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar*, 22, 135-154.
- Güzelyüz, A., Atalay, M., Turgut, K. (Yay. haz.). (2018). *Tâhirü'l-Mevlevî-Mesnevî'nin Dibacesi İle İlk On Sekiz Beytinin Şerhi*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- İzbudak, V. (1995). *Mevlâna Mesnevi I*. (A. Gölpınarlı, Yay. haz.), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karabey, T., Vanlıoğlu, M. ve Atalay, M. (1996). *Şeyh Gâlib-Şerh-i Cezîre-i Mesnevi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Konuk, A. A. (2006). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi (Cilt 1)*. (S. Eraydın-M. Tahralı, Yay. haz.), İstanbul: Kitabevi.
- Kuşeyrî, A. (2003). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. (S. Uludağ, Yay. haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Nicholson, R. A. (1978). *İslâm Sûfîleri (The Mystics of Islam)*. (M. Dağ, K. Işık, R. Fıçlalı, A. Şener, R. Ayas, İ. Kayaoğlu, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11 (20), 461-502.
- Sarıoğlu, H. İ. (2015). *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî-Rubâîler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî-Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tek, A. (2014). *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerîf-İlk On Sekiz Beytin Şerhi*. Bursa: Bursa Akademi.
- Türkmen, E. (2007). *Mevlâna Mesnevisi'nin Evrenselliği*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Yalap, H. (2023). *İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî ve Şerh-i Mesnevî*. (Avşar, Z., Özdemir, M. ve Uçar, A. (Ed.) içinde, *Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri* (s. 206-228). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). "Araz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (3. Cilt s. 337-342) içinde. Diyanet Vakfı Yayınları.